

О. О. Прасов,

кандидат юридичних наук, доцент,
суддя

Запорізького окружного адміністративного суду

ПРАВО НА СВОБОДУ ПЕРЕСУВАННЯ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Статтю присвячено аналізу актуальних питань стосовно проблем законодавчого регулювання особистих немайнових прав осіб, засуджених до позбавлення волі.

Розглянуто питання щодо особистих немайнових прав, які забезпечують природне існування фізичної особи. Проаналізовано проблеми вітчизняного законодавства та практики щодо реалізації особистих немайнових прав особами, засудженими до позбавлення волі, зокрема права на свободу пересування.

Зазначено, що всі люди від народження наділені певним комплексом невід'ємних прав та свобод, які власно є результатом людської природи. Права людини та громадянина закріплені в Конституції України, відповідно до якої усі люди є вільними і рівними у своїй гідності та правах. Ці права є невід'ємними та невідчужуваними. Визнання і захист прав людини є основним обов'язком держави.

Досліджено положення Конституції України, Цивільного кодексу України, Кримінального кодексу України, Кримінально-виконавчого кодексу України та Наказу Міністерства юстиції України „Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань” від 28.08.2018 № 2823/5 з питань забезпечення та реалізації права особи на життя.

Досліджено, відповідно до статті 33 Конституції України, такі особисті немайнові права людини як:

- свобода пересування;
- вільний вибір місця проживання;
- право вільно залишати територію України.

Зазначено, що право на свободу пересування, вільний вибір місця проживання та право вільно залишати територію України значно обмежені для осіб, засуджених до позбавлення волі, однак, в деяких випадках, можуть бути реалізовані засудженою особою.

Зроблено висновок, що особа, засуджена до позбавлення волі може реалізувати своє право на свободу пересування, однак лише частково – в межах, передбачених законом.

Ключові слова: засуджені, місця позбавлення волі, особисті немайнові права, відбування покарання, свобода пересування, місце проживання.

Вступ. В Основному Законі України передбачено перелік прав людини, зокрема і тих, що належать їй від народження. Відповідно до Конституції України, усі люди є вільними і рівними у своїй гідності та правах. Такі права є невід'ємними та невідчужуваними. Визнання та захист прав людини є основним обов'язком держави [1].

Всі фізичні особи мають право на: вільний розвиток своєї особистості; повагу до її гідності; свободу та особисту недоторканність; недоторканність житла; таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; особисте і сімейне життя, без стороннього втручання; свободу пересування та вільний вибір місця проживання; свободу думки, слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань;

свободу світогляду і віросповідання; працю; житло; освіту; достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї; охорону здоров'я, медичну допомогу, медичне страхування; безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Громадяни мають право на соціальний захист [1].

Отже, одним з прав, що віднесено законодавцем до особистих немайнових прав, які забезпечують соціальне буття фізичної особи, є право на свободу пересування.

Конституція України гарантує забезпечення та охорону прав і свобод кожної фізичної особи. Особа, засуджена до позбавлення волі, залишається громадянином України, тож на неї розповсюджуються всі права людини та грома-

дянина, як і на всіх інших громадян, за виключенням обмежень, які пов'язані з фактом її засудження. Так, при засудженні фізичних осіб до позбавлення волі, їх право на свободу пересування обмежується.

Проблемам, пов'язаним з немайновими правами особи, присвятили свої наукові роботи М. М. Агарков, Н. О. Давидова, Т. П. Карнаух, Н. В. Козлова, О. В. Кохановська, Л. О. Красавчикова, М. М. Малеїна, Ж. В. Нор, М. Л. Нохрина, С. О. Сліпченко, Р. О. Стефанчук, В. С. Толстой, Л. В. Федюк та інші дослідники. Питання, пов'язані з немайновими правами осіб, засуджених до позбавлення волі досліджували, зробивши великий внесок у юридичну науку, такі науковці як О. М. Бандурка, Ю. В. Баулін, В. А. Бадира, А. П. Гель, М. Я. Гуцуляк, О. М. Джужа, Т. А. Денисова, О. Г. Колб, А. С. Нікіфоров, В. О. Меркулова, В. В. Лень, О. М. Литвинов, М. І. Мельник, В. Ф. Примаченко, П. Г. Пономарьов, В. М. Прусс, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, Ю. А. Чеботарьова, Д. В. Ягунов, І. С. Яковець та інші. Однак, не зважаючи на ґрунтовні дослідження цих поважних вчених, недостатньо висвітленими залишаються питання щодо проблем та особливостей реалізації права осіб, засуджених до позбавлення волі, на свободу пересування, з урахуванням особливості їх становища.

Мета статті. Дослідження присвячене проблемам вітчизняного законодавства та практики щодо реалізації особистих немайнових прав особами, засудженими до позбавлення волі, а саме – права на свободу пересування.

Результати. У вітчизняному законодавстві право людини на свободу пересування регламентовано ст. 33 Конституції України, ст. 313 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) та окремими статтями Закону України „Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні”, Закону України „Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України”.

Відповідно до ст. 33 Конституції України кожній особі, яка на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом [1].

Фактично, зазначена норма Основного Закону гарантує забезпечення людині декількох особистих немайнових прав: свободу пересування; вільний вибір місця проживання; право

вільно залишати територію України. З іншого боку, можливість проживати у обраному місці та перетинання кордону України також є пересуванням особи.

У статті 3 Закону України „Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні” № 1382-IV від 11.12.2003 передбачено, що свобода пересування – це право громадянина України, а також іноземця та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають в Україні, вільно та безперешкодно за своїм бажанням переміщатися по території України у будь-якому напрямку, у будь-який спосіб, у будь-який час, за винятком обмежень, які встановлюються законом [2]. Тож у вказаному Законі висвітлюються питання присвячені першому елементу.

Виходячи зі змісту вказаної норми, категорія „свобода пересування” містить у собі два основних елементи: внутрішній, тобто можливість фізичної особи вільно пересуватись по території України, та зовнішній – можливість фізичної особи вільно залишати територію України, а для громадян України передбачено ще й свободу повернення в Україну. Тобто право на свободу пересування – це особисте немайнове право фізичної особи, яке забезпечує людині можливість вільно, на власний розсуд, у будь-якому напрямку, у будь-який спосіб, у будь-який час, за винятком обмежень, які встановлюються законом, пересуватись по території України, а також вільно виїхати за її межі і безперешкодно повернутись до України.

Відповідно до ст. 47 Конституції України кожна фізична особа має право на житло. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду [1]. Кожна людина може вільно реалізовувати дане конституційне право відповідно до вітчизняного законодавства. Реєстрація місця проживання чи місця перебування особи або її відсутність не можуть бути умовою реалізації прав і свобод, передбачених Конституцією, законами чи міжнародними договорами України, або підставою для їх обмеження [2]. Вільний вибір місця проживання може бути обмежений, зокрема, щодо осіб, які за вироком суду відбувають покарання у вигляді позбавлення або обмеження волі (ст. 13 Закону України „Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні”) [2].

Стосовно права вільно залишати територію України слід перш за все зазначити, що під те-

риторією держави розуміється простір, на який поширюється суверенітет держави. Територія держави фіксується її кордонами [3, с. 43]. Межі території України, згідно зі статтею 1 Закону України „Про державний кордон України”, визначаються її державним кордоном, тобто лінією і вертикальною поверхнею, що проходить по цій лінії – суші, вод, надр, повітряного простору [4].

Статтею 313 ЦК України передбачено, що фізична особа, яка досягла шістнадцяти років, має право на вільний самостійний виїзд за межі України [5]. Відповідно до ст. 2 Закону України „Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України” документами, що дають право на виїзд з України і в'їзд в Україну та посвідчують особу громадянина України під час перебування за її межами, є паспорт громадянина України для виїзду за кордон, проїзний документ дитини, дипломатичний паспорт, службовий паспорт, посвідчення особи моряка [6].

Громадянину України може бути тимчасово відмовлено у видачі названого паспорта у випадку, зокрема якщо він засуджений за вчинення злочину – до відбуття покарання або звільнення від покарання. У цьому ж випадку громадянину України, який має паспорт, може бути тимчасово відмовлено у виїзді за кордон (ст. 6 Закону України „Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України”) [6].

Крім того, згідно зі ст. 313 ЦК України, ст. 1 Закону України „Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України” громадяни України мають право на безперешкодне повернення в Україну. Однак, дане право може бути обмежене у наступних випадках. По-перше, ст. 29 Закону України „Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення” передбачено, що в'їзд на територію України громадян України з країн (місцевостей), де зареєстровано особливо небезпечні інфекційні хвороби, дозволяється тільки за наявності документів, передбачених міжнародними угодами і санітарним законодавством України [6]. По-друге, відповідно до ст. 204-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), громадяни України підлягають притягненню до адміністративної відповідальності у випадках незаконного перетинання державного кордону України не тільки при вибутті із України, а й при прибутті до неї (за винятком прибуття в Україну без встановленого документа її громадян, які стали жертвами злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми) [7]. Отже, як за-

значає П. М. Рабінович, громадянин України, який був жертвою інших злочинів, не пов'язаних з торгівлею людьми, та/або через певні причини повертається в Україну шляхом перетинання кордону поза пунктами пропуску або в пунктах пропуску через державний кордон України без відповідних документів або за документами, що містять недостовірні відомості про особу, чи без дозволу відповідних органів влади, хоча і не позбавляється права повернутися в Україну, але використання ним цього права обумовлюється попереднім притягненням до адміністративної відповідальності [8, с. 197].

У ст. 63 Кримінального кодексу України (далі – КК України) вказано, що покарання у виді позбавлення волі полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу [9]. При відбуванні такого покарання засуджений ізолюється від суспільства, обмежується в праві вільного пересування, виборі місця проживання і трудової діяльності, в розпорядженні своїм часом, спілкуванні зі своїми близькими; його життя та діяльність підпорядковується режиму відбування покарання тощо. Тож право на свободу пересування, вільний вибір місця проживання та право вільно залишати територію України значно обмежені для осіб, засуджених до позбавлення волі, однак, в деяких випадках, можуть бути реалізовані засудженою особою.

Пересування засуджених, під час їх знаходження у місцях несвободи, відбувається переважно у межах колонії. Людина може пересуватися по відділенню або житловій секції гуртожитку, камері, території колонії. У межах колонії пересування ув'язнених може відбуватися через переведення у зв'язку із зміною умов їх тримання. Але, іноді, можливе пересування таких осіб й за межами місць несвободи.

Пересування осіб, засуджених до позбавлення волі, може відбуватися при їх переведенні з однієї установи виконання покарань до іншої для дальшого відбування покарання у межах території України та при їх передачі для відбування покарання у державі, громадянами якої вони є, чи то на територію України, чи то за її межі. При переведенні осіб, засуджених до позбавлення волі, можуть бути як змінені, так і не змінені умови їх тримання.

Відповідно до ст. 93 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) засуджений до позбавлення волі відбуває весь строк покарання в одній виправній чи виховній ко-

лонії, як правило, у межах адміністративно-територіальної одиниці відповідно до його місця проживання до засудження. Переведення засудженого для дальшого відбування покарання з однієї виправної чи виховної колонії до іншої допускається за виняткових обставин, які перешкоджають подальшому перебуванню засудженого в цій виправній чи виховній колонії [10].

Переведення до колонії іншого рівня безпеки згідно зі статтею 100 КВК України залежить від поведінки засудженого і ставлення до праці та навчання [10]. Зміна умов тримання засудженого відображає відносно стійку негативну чи позитивну поведінку засудженого.

Статтею 99 КВК України передбачено, що у дільниці соціальної реабілітації тримаються вперше засуджені до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності, злочини невеликої та середньої тяжкості, а також засуджені, переведені з дільниці ресоціалізації. У дільниці соціальної реабілітації засуджені, зокрема, у вільний від роботи час від підйому до відбою користуються правом вільного пересування в межах території дільниці, а з дозволу адміністрації колонії можуть пересуватися без нагляду поза територією дільниці, але в межах населеного пункту, якщо це необхідно за характером виконуваної ними роботи або у зв'язку з навчанням. Після відбуття шести місяців покарання у дільниці у разі відсутності порушень режиму відбування покарання, наявності житлових умов з дозволу адміністрації колонії такі засуджені можуть проживати в межах населеного пункту, де розташована колонія, із своїми сім'ями, придбавати відповідно до чинного законодавства жилий будинок і заводити особисте господарство на території дільниці [10].

На законодавчому рівні передбачено особливості реалізації права на свободу пересування засудженими жінками та неповнолітніми особами. Так, згідно зі ст. 142 КВК України засудженим жінкам, які сумлінно ставляться до праці і додержують вимог режиму, постановою начальника виправної колонії за погодженням із спостережною комісією може бути дозволено проживання за межами виправної колонії на час звільнення від роботи у зв'язку з вагітністю і пологамі, а також до досягнення дитиною трирічного віку. Засуджені жінки, яким дозволено проживання за межами виправної колонії, повинні оселитися поблизу виправної колонії і перебувати під наглядом адміністрації колонії. Вони користуються правом вільного пересування по території, межі

якої визначаються начальником виправної колонії [10]. Тож можливість реалізувати право на свободу пересування прямо залежить від поведінки жінки, засудженої до позбавлення волі, особливостей її фізичного стану та наявності в неї дитини, яка не досягла трьох років.

Також засудженим жінкам, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях, може бути дозволений короткочасний виїзд за межі виправної колонії на території України для влаштування дітей у родичів, опікунів або в дитячих будинках тривалістю не більше десяти діб без урахування часу перебування в дорозі (не більше трьох діб) [10].

Статтею 144 КВК України передбачено, що за сумлінну поведінку і ставлення до праці та навчання, активну участь у роботі самодіяльних організацій і виховних заходах до засуджених неповнолітніх можуть застосовуватися такі заходи заохочення як надання права відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів за межами виховної колонії в супроводі працівників колонії або надання права виходу за межі виховної колонії в супроводі батьків чи інших близьких родичів. Тривалість виходу за межі колонії встановлюється начальником колонії, але не може перевищувати восьми годин. Засудженим забороняється відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів за межами колонії, які проводяться після двадцятої години [10].

На реалізацію досліджуваного природного немайнового права можуть вплинути і певні особливі обставини. Як передбачено статтею 111 КВК України у зв'язку з такими винятковими особистими обставинами як смерть, тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого, або стихійне лихо, що спричинило значну матеріальну шкоду засудженому, його сім'ї засудженим, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки, дільницях соціальної реабілітації виправних колоній середнього рівня безпеки та виховних колоніях, може бути дозволено короткочасні виїзди за межі колонії на території України на строк не більше семи діб, не включаючи часу, необхідного для проїзду в обидва кінці (не більше трьох діб). Дозвіл на короткочасний виїзд дається начальником колонії з урахуванням особи і поведінки засудженого [10].

Тож, як бачимо, вказані норми закону передбачають часткову можливість реалізувати засудженими особами не тільки своє право на свободу пересування, але й на вибір місця проживання.

Обмеження права на свободу пересування може бути достроково припинено при звільненні особи від відбування покарання. Така можливість може бути за наявності наступних підстав звільнення від відбування покарання, що передбачені ст. 152 КВК України: 1) закону України про амністію; 2) акту про помилування; 3) умовно-дострокового звільнення від відбування покарання; 4) хвороби; 5) інших підстав, передбачених законом [10].

Щодо права ув'язненого на вільний вибір місця проживання, то слід також відзначити, що приймання та розміщення засуджених у конкретній колонії здійснюється адміністрацією цієї колонії. Враховуючи примусовий характер покарання, особам, засудженим до позбавлення волі, адміністрацією колонії визначається певне місце проживання (відділення або житлова секція у гуртожитку, камера). Тобто обмеження у вільному виборі місця проживання для засуджених полягає у примусовому визначенні службовими особами органу та установи виконання покарань для цих осіб місця проживання, або обранні особою місця проживання з відома адміністрації колонії.

В деяких випадках можливе і пересування засудженої особи через кордон, зокрема у разі її переведення з установи виконання покарань однієї держави до установи виконання покарань іншої держави. Таке переведення відбувається на підставі наступних міжнародних багатосторонніх договорів: Конвенція про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для відбування покарання у державі, громадянами якої вони є (ООН, Берлін, 19 травня 1978 року), Конвенція про передачу засуджених осіб (Рада Європи, Страсбург, 21 березня 1983 року), Конвенція про передачу засуджених до позбавлення волі для подальшого відбування покарання (СНД, Москва, 6 березня 1998 року). Також переведення може бути здійснено на підставі міжнародних двосторонніх договорів.

Пересування осіб, засуджених до позбавлення волі, при їх передачі для відбування покарання у державі, громадянами якої вони є, щодо України відбувається на підставі такого міжнародного багатостороннього договору як Конвенція про передачу засуджених осіб (Рада Європи, Страсбург, 21 березня 1983 року) та міжнародних двосторонніх договорів, наприклад, Договорі між Україною і Грузією про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для подаль-

шого відбування покарання (Україна і Грузія, Київ, 14 лютого 1997 року) [11].

Отже, на підставі аналізу вітчизняного законодавства щодо забезпечення та порядку реалізації людиною такого свого особистого немайнового права, як право на свободу пересування можна зазначити, що особа, засуджена до позбавлення волі може реалізувати зазначене право, однак лише частково – в межах, передбачених законом. Законодавче обмеження права на свободу пересування обумовлюється характеристикою осіб, засуджених до позбавлення волі.

Список використаної літератури:

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-ii>
2. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні. Закон України від 11.12.2003 № 1382-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2004. № 15. Ст. 232. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15>
3. Юридична енциклопедія. У 6 томах. Відп. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2003. Т. 6. Т-Я. 738 с.
4. Про державний кордон України. Закон України від 04.10.1991. № 1777– XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1992. № 2. Ст. 5. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>
5. Цивільний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. №№ 40–44. Ст. 356. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page>
6. Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України. Закон України від 21.01.1994. № 3857-XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1994. № 18. Ст. 101. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3857-12#Text>
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1984. додаток до № 51. Ст. 1122. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
8. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина. Навчальний посібник. Київ : Атіка. 2004. 463 с.
9. Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04.2001 № 2341-03. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
10. Кримінально-виконавчий кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2004. № 3–4. Ст. 21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>
11. Договорі між Україною і Грузією про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для подальшого відбування покарання. Від 21.11.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268_006#Text

Prasov O. O. The right to freedom of movement of persons sentenced to imprisonment

The article is devoted to the analysis of topical issues concerning the problems of legislative regulation of personal non-property rights of persons sentenced to imprisonment.

The issue of personal non-property rights that ensure the natural existence of an individual is considered. The problems of domestic legislation and practice regarding the realization of personal non-property rights to persons sentenced to imprisonment, in particular the right to freedom of movement are analyzed.

It is stated that all people are endowed from birth with a certain set of inalienable rights and freedoms, which are actually the result of human nature. Human and civil rights are enshrined in the Constitution of Ukraine, according to which all people are free and equal in their dignity and rights. These rights are inalienable and inalienable. Recognition and protection of human rights is a primary responsibility of the state.

The provisions of the Constitution of Ukraine, the Civil Code of Ukraine, the Criminal Code of Ukraine, the Criminal-Executive Code of Ukraine and the Order of the Ministry of Justice of Ukraine „On approval of the Rules of Procedure of penitentiary institutions” from 28.08.2018 № 2823/5 on ensuring and exercising the right to life.

Investigated, in accordance with Article 33 of the Constitution of Ukraine, such personal inalienable human rights as:

- freedom of movement;*
- free choice of residence;*
- the right to leave the territory of Ukraine freely.*

It is noted that the right to freedom of movement, free choice of residence and the right to leave the territory of Ukraine are significantly limited for persons sentenced to imprisonment, however, in some cases, they can be a convicted person.

Concluded that a person sentenced to imprisonment can exercise his right to freedom of movement, but only partially – within the limits prescribed by law.

Key words: *Convicts, places of imprisonment, execution of sentence, execution of sentence, freedom of movement, place of residence.*